

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI 2012

Editörler
BURHANETTİN DURAN
KEMAL İNAT
UFUK ULUTAŐ

SETA

SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مرکز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

SETA Yayınları 29

I. Baskı : Aralık 2013

ISBN : 978-605-4023-30-1

Tasarım : Merdiven Sanat

Uygulama : Ümare Yazar

Kapak: : M. Fuat Er

Baskı : Pelin Ofset, Ankara

İletişim : SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: (312) 551 21 00 | Faks: (312) 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org

TÜRKİYE'NİN SAHRAALTI AFRİKASI POLİTİKASI 2012

Mehmet Özkan*

* Dr, Araştırmacı, SETA, Ankara

Giriş

Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ile ilişkileri, 2012 yılında önceki yıllara oranla daha başdöndürücü bir trafiğe sahip olmuş ve ilişkileri geliştirmek için karşılıklı ziyaretlerde ciddi bir artış görülmüştür. Buna paralel olarak aynı yıl içerisinde ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturtulmasına yönelik olarak kurumsal anlamda işbirliği ve istişare mekanizması daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum, hem 2005 yılından beri devam eden karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde çok ciddi bir mesafe alındığını hem de artık Türkiye'nin Afrika'da bir aktör olarak kendisini kabul ettirdiğinin göstergesidir. Özellikle üçüncü aktörlerle Afrika üzerine karşılıklı fikir alışverişlerinin artması, artık Ankara'nın Afrika konularında uluslararası düzeyde bir muhatap haline geldiğinin tescili olmuştur. Bu yazıda, Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ile ilişkilerinde 2012 yılında yaşanan gelişmelerin; ekonomik, siyasi, sosyal ve sivil toplum açılarından bir dökümü yapılarak ilişkilerin genel seyri ortaya konulacaktır.¹ Yeri geldikçe muhtemel etkilerine de değinilecek ve Türk dış politikası içinde anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Türkiye-Sahraaltı Afrika İlişkileri

Siyasi İlişkiler

Türkiye'nin Sahraaltı Afrika ile siyasal ilişkileri, önceki yıllarda olduğu gibi ekonomik ilişkilerle beraber hızla artmaktadır. 2012

yılında ikili resmi ziyaretler kapsamında, Afrika Birliği Dönem Başkanlığını da yürüten Benin Cumhurbaşkanı yanında; Gabon, Kongo Cumhuriyeti ve Somali Cumhurbaşkanı Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.

Benin Cumhurbaşkanı Thomas Boni Yayi, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak, 8-11 Temmuz tarihlerinde resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir² Benin Cumhurbaşkanı Yayi'nin ziyareti, 1960 yılında bağımsızlığını ilan eden Benin Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan ilk resmî ziyaret olması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Cumhurbaşkanı Gül, 9 Temmuz günü Cumhurbaşkanı Yayi'yi Çankaya Köşkü'nde törenle karşılamış ve ardından iki lider baş başa görüşmüştür. Daha sonra her iki Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında, heyetler arası toplantı ve ardından ortak bir basın toplantısı gerçekleştirilmiştir. Basın toplantısı öncesinde ise Gül ve Yayi'nin huzurunda iki ülke arasında şu anlaşmalar imzalanmıştır: Diplomasi Akademileri Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı; Ekonomi, Ticari ve Teknik İşbirliği Anlaşması; Tarım Alanında İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı; Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Protokolü; Kültür, Eğitim, Bilim, Basın-Yayın, Gençlik ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşması; Kalkınma ve Teknik İşbirliği Anlaşması ve Hava Ulaştırma Anlaşması.³

Temas ve incelemelerine, 10 Temmuz'da İstanbul'da devam eden Cumhurbaşkanı Yayi, TUSKON tarafından düzenlenen Yatırım ve Ticaret Forumu'na hitap etmiş; ülkesine yatırım yapılmasını talep etmiştir. Cumhurbaşkanı Yayi, programını tamamlayarak, 11 Temmuz'da ülkesine dönmüştür.

Gabon Cumhurbaşkanı Ali Bongo Ondimba, 17-20 Temmuz arasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak Türkiye'ye resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Gabon'dan Türkiye'ye Cumhurbaşkanı seviyesinde ilk olması bakımından özel bir önem taşıyan ziyaret, Afrika'ya açılım politikası bağlamında, kıta ülkeleriyle istişare ve temasların pekiştirilmesi açısından da önemli bir adımı oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Gül, konuk Cumhurbaşkanı ile ger-

çekleştirdikleri görüşmelerde, iki ülke arasındaki dostluk, kardeşlik ve işbirliğini daha da kuvvetlendirecek siyasi irade ve kararlılığı bir kez daha teyit etmekten memnuniyet duyduğunu söylemiştir.⁴ Cumhurbaşkanı Gül, Libreville'deki Türkiye Büyükelçiliğinin, 2012 Ocak ayında faaliyete geçtiğini hatırlatmış ve Gabon'un yakında Ankara'da büyükelçilik açma kararının sevindirici olduğunu belirtmiştir.⁵

Aynı şekilde Kongo Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Denis Sassou Nguesso, 14-17 Kasım tarihlerinde Ankara'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkiye ile Kongo Cumhuriyeti arasında cumhurbaşkanı seviyesinde ilk olması bakımından özel önem taşıyan ziyarette, iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirecek çok sayıda anlaşma da imzalanmıştır.⁶ Bu ziyaret sırasında, Türkiye ile Kongo Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmalar şunlardır: Savunma Sanayisi İşbirliği Anlaşması; Diplomat Değişimine İlişkin Mutabakat Zaptı; Diplomatik Pasaport Hamillerinin Karşılıklı Olarak Vizeden Muaf Tutulmasına Dair Mutabakat Muhtırası; Hava Ulaştırma Anlaşması; Güvenlik İşbirliği Anlaşması ve Tarım Alanında Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Hakkında Mutabakat Zaptı.⁷

Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud, 10 Eylül tarihinde göreve gelmesinden sonra yurt dışına ilk resmî ziyaretini; 5-7 Aralık tarihlerinde Somali Federal Hükümeti'nin dört bakanı ve Somali Genelkurmay Başkanı ile birlikte Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Ziyaret çerçevesindeki görüşmelerde, Afrika Boynuzu başta olmak üzere Kıtada öne çıkan bölgesel meseleler ile güncel uluslararası gelişmeler ele alınmıştır.⁸ Resmî ziyareti kapsamında Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nda Bekir Bozdağ ile görüşmüştür. Yapılan görüşmenin ardından Başbakan Yardımcısı Bozdağ, Somali'de yürütülen ve bizzat kendisinin ilgilendiği projelere değinerek şunları kaydetmiştir: "Sağlık, temizlik, eğitim ve en önemlisi güvenlik konusunda ciddi sorunlar vardı. 2013 yılı itibariyle Sahra Hastanesini hizmete sokacağız. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile beraber bir çalışma başlatarak gerek çevrenin düzeni gerekse temizlik konularında önemli adımlar attık. Bunun yanı sıra yetimhaneler kuracağız, orada bulunan Büyükelçimiz

büyük bir titizlikle çalışmaları yakından takip ediyor. Ayrıca, TİKA olsun Sağlık Bakanlığı olsun, Türk Kızılayı olsun hepsi orada.”⁹

Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Kgalema Petrus Motlanthe'nin, 7 Haziran'da Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerdeki derinleşme ritmi korunmuştur. Erdoğan ve Motlanthe, başbaşa ve heyetler arası görüşmelerden sonra ortak bir basın toplantısı düzenlemiş ve gazetecilerin sorularını yanıtlamışlardır. Açıklamaların öncesinde, iki ülke arasında komisyon kurulmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Başbakan Erdoğan yaptığı açıklamada, Ekim 2011'de Güney Afrika Cumhuriyeti'ne gerçekleştirdiği seyahatin ardından ilişkilerin çok olumlu geliştiğini belirtmiştir.¹⁰

Ayrıca 2012 yılı içerisinde Kenya, Kamerun, Benin, Somali, Botswana, Gine Bissau ve Güney Sudan Dışişleri Bakanları Türkiye'yi ziyaret etmiş ve ikili temas ve görüşmelerde bulunmuşlardır. Kenya Dışişleri Bakanı Moses Wetangula, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmek üzere 16 Şubat tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde, iki ülke ilişkileri ve Türkiye'nin Afrika'ya yönelik politikaları ele alınmıştır.¹¹

Kamerun Dışişleri Bakanı Pierre Moukoko Mbonjo, 23-25 Nisan tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Kamerundan Türkiye'ye Dışişleri Bakanı düzeyinde gerçekleştirilen bu ilk resmi ziyaret kapsamında, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Mbonjo arasındaki görüşmelerde, Türkiye-Kamerun ilişkileri tüm yönleriyle gözden geçirilmiş ve ilave işbirliği imkânları değerlendirilmiştir. Ayrıca, iki ülkeyi ilgilendiren güncel uluslararası ve bölgesel gelişmelere ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuştur. Görüşmelerin ardından, Davutoğlu ve Mbonjo ortak bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Toplantıda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere değinen Davutoğlu, Türkiye'nin büyükelçilik açmadan önce Kamerun'la toplam dış ticaretinin 72 milyon dolar olduğunu, ancak büyükelçilik açıldıktan sonra bu rakamın 153 milyon dolara ulaştığını söylemiştir. Kamerun Dışişleri Bakanı Mbonjo da, Kamerun'un tarım, enerji ve madencilik alanlarında ekonomik potansiyeli bulunduğuna

işaretle, Türk şirketlerini ülkesinde yatırım yapmaya davet etmiştir. Türkiye'nin Libya, Somali ve Suriye'de oynadığı rolü takdir ettiklerini ifade eden Mbonjo, Türkiye ile Kamerun'un ilişkilerinin daha da gelişmesini umduğunu söylemiştir. Mbonjo, aynı gün Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de bir araya gelmiş ve Kamerun ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine kendilerinin de büyük önem verdiklerinin altını çizmiştir. 25 Nisan'da, temaslarını tamamlayan Mbonjo, Türkiye'den ayrılmıştır.¹²

Benin Dışişleri Bakanı Nassirou Bako-Arifari ve beraberindeki Afrika Bütünleşmesi, Frankofoni ve Yurtdışında Yaşayan Beninliler Bakanı Jean-Marie Ehouzou ile birlikte, 31 Temmuz-1 Ağustos tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşen heyet ikili ilişkiler ve Türkiye'nin genel Afrika politikası konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır.¹³

Aynı şekilde, Türkiye-Botsvana Karma Ekonomik Komisyonu 1. dönem toplantısı münasebetiyle 4 Eylül tarihinde Türkiye'de bulunan Botsvana Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Phandu Skelemani ve beraberindeki heyet Cumhurbaşkanı Gül tarafından da kabul edilmiştir. Bu heyetin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ ile Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı makamında biraraya geldiği görüşmede Bakan Skelemani, Botsvana'nın elmas ve maden yönünden çok zengin olduğunu söyleyerek Türk yatırımcıları elmasları işletmek için Bostvana'ya yatırıma davet etmiştir.¹⁴

6 Eylül tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Gine-Bissau Dışişleri, Uluslararası İşbirliği ve Topluluklar Bakanı Faustino Fudut İmbali, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Dışişleri Bakanlığı konutunda biraraya gelmiş ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunmuştur. Görüşmeler sırasında, İmbali'nin Davutoğlu'na, ülkesinde Afrika Birliği ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun katkılarıyla devam eden reform sürecinde atılan adımlar ve yapacakları çalışmalar hakkında bilgi verdiği belirtilmiştir.¹⁵

22-23 Kasım tarihinde, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştiren Güney Sudan Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Nhial Deng

Nhial, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile biraraya gelmiştir. İki ülke ilişkilerinin gözden geçirildiği görüşmede, düzenli siyasi istişa-relerin yapılması ve üst düzey ziyaretlerin arttırılması konusunda da mutabık kalınmıştır. Ortak basın toplantısında konuşan Dışişleri Ba-kanını Davutoğlu, Türkiye'nin Güney Sudan'ı ilk tanıyan ülkeler ara-sında yer aldığını ve geçen yıl Ekim ayında Türkiye'nin Jubada Büyü-kelçilik açtığını hatırlatmıştır. Türkiye-Güney Sudan ilişkilerinin ge-nel olarak Afrika ile ilişkiler bağlamında büyük önemi bulunduğunu ifade eden Davutoğlu, Afrika'da kalıcı barışın tesisi için Türkiye'nin her zaman Güney Sudan'la çalışmaya devam edeceğini belirtmiştir.¹⁶ Nhial ve beraberindeki heyeti daha sonra Çankaya Köşkü'ne çıkmış ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edilmiştir.

Bu yıl içerisinde Türkiye tarafından Afrika'ya yapılan ziyaretler çerçevesinde ise, Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, 9-16 Temmuz tarihleri arasında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da düzenlenen 19. Afrika Birliği Zirvesi'ne katılmıştır. Bozdağ'ın Afrika Birliği nez-dinde gözlemci statüsü bulunan Türkiye'yi temsil ettiği Zirve'nin öne çıkan gelişmesi, Afrika Birliği Komisyon Başkanlığına Güney Afrika Devlet Başkanı Jacob Zuma'nın eski eşi Nkosazana Dlamini-Zuma'nın seçilmesi olmuştur. Zirve'de; gıda güvenliği, iklim değişik-liği, Afrika Birliği Komisyonu ile Afrika Kalkınma Bankası arasında-ki ilişkiler, Pan-Afrikan Üniversitesi'nin açılması, evrensel yargılama yetkisinin kötüye kullanımı, Filistin ve Ortadoğu sorunu, Milenyum Kalkınma Hedefleri, Afrika içi ticaretin arttırılması ve bölgesel ça-tışmalar gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Bozdağ, burada Mısır'ın yeni Devlet Başkanı Muhammed Mursi başta olmak üzere Zirve'ye katılan devlet ve hükümet başkanları ile ikili görüşmeler yapmıştır.¹⁷

Yine aynı yıl içerisinde Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay bir dizi temasta bulunmak amacıyla, 1-5 Temmuz tarihleri arasında Burundi, Ruanda ve Uganda'yı kapsayan ülkelere ziyaretler gerçekleştirmiştir. İlk olarak Burundi'nin bağımsızlığının 50. yıldönümü törenlerine ka-tılan Atalay, sonrasında Ruanda'nın başkenti İgalı'ye geçmiştir. Ru-anda Dışişleri ve İşbirliği Bakanı Mushikiwabo ile görüşen Atalay, Türkiye ile Ruanda Arasında Kapsamlı İşbirliğine Dair Mutabakat

Muhtırasını imzalamıştır.¹⁸ Afrika turunun son durağında Uganda'ya geçen Atalay, burada bir Türk inşaat firması tarafından hazırlanan yol rehabilitasyon projesinin açılış törenine katılmıştır. Törende konuşma yapan Atalay, Türkiye ile Uganda arasındaki ilişkilerin her alanda en iyi şekilde devam ettiğini belirterek, Kampala'yı Doğu Afrika'nın merkezi olarak gördüklerini, Türk Havayolları'nın bölgeye haftada 4 kez sefer düzenlediğini, bunun da sayısının artırılmasının planlandığını söylemiştir. Ayrıca, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Nihat Ergün, Başbakan Meles Zenawi'nin cenaze merasimi münasebetiyle 1-3 Eylül 2012 tarihleri arasında Etiyopya'yı ziyaret etmiştir.¹⁹

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise 2012 yılı içerisinde 14-16 Kasım tarihleri arasında Somali, Cibuti, Eritre ve Etiyopya'ya ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretten bir yıl önce 2011 yılının Ramazan ayında Başbakan Tayyip Erdoğan, bakanlar, sanatçılar ve işadamlarıyla birlikte Somali'ye gidip yardım kampanyası başlatmıştı. Bir yıl sonra Davutoğlu "Sözlerin arkasındayız" vurgusu yapmak için Moghadişu'ya gitmiştir.²⁰ Ayrıca bu gezi boyunca Türkiye'nin Afrika Boynuzu ülkelerine önem verdiğini ve bölgedeki konulara bütüncül perspektiften yaklaştığını vurgulayan Davutoğlu, 18 yıl sonra Eritre'ye giden ilk Türk bakan olmuştur. Bu ziyaretinde muhataplarıyla ikili ilişkilerin yanı sıra, bölgesel konuları ele alan Davutoğlu; ikili işbirliğinin geliştirilmesi ve Türkiye'nin bölgede barış, istikrar ve refahın tesis edilmesine yapabileceği katkılar üzerine görüşmeler yapmıştır.²¹

2012 yılı ayrıca, kıta ülkeleriyle Dışişleri Bakanlıkları arasında istişarelere de şahitlik etmiştir. Bu kapsamda, 2012 yılı içerisinde Güney Sudan ile Müsteşar düzeyinde; Togo, Fildişi Sahili, Gabon, Güney Afrika Cumhuriyeti, Etiyopya, Sudan ve Nijer ile ise Müsteşar Yardımcısı veya Genel Müdür düzeyinde siyasi istişareler tertiplenmiştir.²²

Biraz da bunun doğal sonucu olarak Türkiye, kıta sorunlarının çözümüne katkıda bulunulması yönündeki çalışmalarına 2012 yılı içinde artarak devam etmiş; bir çok girişime öncülük eden konumunu muhafaza etmiştir. Nitekim II. İstanbul Somali Konferansı, 31 Mayıs-1 Haziran 2012 tarihlerinde BM ile işbirliği içerisinde İstanbul'da düzenlenmiştir. Sözkonusu konferansa 20'den fazlası

Bakan düzeyinde olmak üzere, 57 ülke ve 11 uluslararası/bölgesel örgütten katılım sağlanmıştır. “Somali’nin Geleceğini Hazırlamak: 2015” temalı konferansta; Somali’deki geçiş sürecinin 20 Ağustos’a kadar tamamlanabilmesi için atılabilecek adımlar ve geçiş dönemi sonrasına ilişkin stratejiler ele alınmıştır. Konferansta, İngiltere’de düzenlenen ilk konferansta alınan kararların hayata geçirilmesiyle ilgili değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Başbakan Tayyip Erdoğan, Somali’de yaşanan insanlık dramını gidermeye katkıda bulunmak için Türkiye’nin Somali’deki Afrika Birliği Misyonu’na 1 milyon Dolar sembolik katkıda bulunacağını açıklamıştır.²³

Türkiye, Afrika stratejisinin uygulanmasında önemli rol üstlenen yeni büyükelçiliklerin açılması çalışmalarını da hızla sürdürmektedir. Kıtada Mayıs 2009’da, 7’si Sahraaltı’nda olmak üzere toplam 12 büyükelçilik mevcutken; 2011 yılı sonunda büyükelçiliklerin sayısı 27’ye yükselmiş; 2012 yılında ise Niamey (Nijer), Windhoek (Namibya), Ugudugu (Burkina Faso) ve Libreville (Gabon) büyükelçiliklerimizin açılmasıyla bu sayı 31’e ulaşmıştır.²⁴ Keza, Encemime (Çad), Konakri (Gine) ve Cibuti’ye Büyükelçi ataması yapılarak agreman talebinde bulunulmuştur. Böylelikle, 2012 sonu itibarıyla bu kıtadaki büyükelçiliklerin sayısı 34’ü bulmuştur. Kıta ülkeleri de Türkiye’nin bu çabalarını karşılıksız bırakmamıştır. Nitekim 2011 yılı içinde, Uganda ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti Büyükelçiliklerinin faaliyete geçmesiyle, 10’u Sahraaltı’ndaki Afrika ülkelerine ait olmak üzere toplamda 15’e ulaşan Ankara’daki Afrika Büyükelçiliklerinin sayısı; 2012 yılı Aralık ayı sonu itibarıyla Angola, Kenya, Cibuti, Nijer, Güney Sudan ve Gana’nın da Büyükelçiliklerini faaliyete geçirmeleriyle 21’e yükselmiştir. Benin ve Kongo da 2012 sonuna kadar, Ankara Büyükelçiliğini açmayı öngördüklerini iletmıştır. Diğer taraftan, 12 Kıta ülkesi daha, Türkiye’de büyükelçilik açma kararlarını bildirmişlerdir. Böylelikle, önümüzdeki dönemde Ankara’daki Afrika ülkeleri Büyükelçiliklerinin sayısının 35’e ulaşması beklenmektedir.²⁵

Öte yandan, Türkiye’nin Afrika’ya açılım politikası üçüncü ülkelerin de ilgisini çekmiş ve bu çerçevede 2012 yılı içerisinde ABD,

İspanya, İngiltere, İsveç, Norveç, İtalya ve AB ile Afrika konulu siyasi istişareler düzenlenmiştir.

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Afrika ile ticari ilişkiler, hem işadamlarının yoğun seyahati hem de çeşitli ülkelerle düzenlenen iş forumları üzerinden 2012 yılında da gelişmeye devam etmiştir. Çoğunluğu Ankara, Kayseri, Samsun ve Konya'dan olan 180 firma yetkilisinin, 22 Ocak tarihinde Senegal'e gerçekleştirdiği ziyaret; yeni iş bağlantılarına kapı aralamış ve yatırımlar konusunda kolaylık sağlanacağı sözü alınmıştır.²⁶

Aynı şekilde Türkiye-Güney Afrika İş Forumu, 15 Şubat'ta İstanbul'da düzenlenmiştir. Türk-Güney Afrika İş Konseyi tarafından yapılan Türkiye-Güney Afrika İş Forumu'na, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan ve Güney Afrika Ticaret ve Sanayi Bakanı Rob Davies katıldı. Forumda, Güney Afrika'dan ve Türkiye'den iş adamları arasında; inşaat, bilişim teknolojileri, tekstil ve madencilik alanlarında ikili görüşmeler yapılmıştır.²⁷

Ayrıca Zimbabve'de TUSKON'nun koordinasyonu ve İHSANDER'in organizasyonu ile gerçekleşen iki günlük iş forumuna, Zimbabve Devlet Başkan Yardımcısı Arthur Mutambara, Turizm Bakanı Walter Muzembi, Endüstri ve Ticaret Bakanı Welshman Ncube, Genç Gelişim Bakanı Soviour, Zimbabve Endüstri Konfederasyonu Başkanı Joseph Kanyekanye, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Kemal Demirciler, İHSANDER üyesi 13 işadamı ile Güney Afrika'da yatırım yapan iki Türk işadamlarının yanı sıra yaklaşık 200 Zimbabveli iş adamı katılmıştır. Her iki ülke heyetinin sunumlarının ardından karşılıklı görüş alışverişleri yapılmış ve Türk ve Zimbabweli işadamları ikili görüşmeleri gerçekleştirmişlerdir.²⁸

Afrika'daki Türk yatırımcıların sayısı her geçen gün artmaktadır. 2012 yılında lojistik, liman işletmeciliği, gıda, kimya ve tekstil sektörlerinde faaliyet gösteren Latek Holding, Kenya'nın en büyük Türk yatırımını, LTKHOME markasıyla açtığı yapı market ile gerçekleştirmiştir. Latek Holding'in Yönetim Kurulu Başkanı Levent Erdoğan, Kenya üzerinden Afrika'ya yayılacaklarını ve 5 yılda 100 milyon do-

larlık yatırım hedeflediklerini belirtmiştir. Mombasa Limanı'nı, Doğu Afrika'ya açılan en önemli kapılardan biri olan gören Latek Holding, iki yıl içinde Uganda, Güney Sudan, Tanzanya, Ruanda, Burundi ve Mozambik'te de LTKHOME yapı marketleri açmayı planlamaktadır. LTKHOME'un Nairobi'deki açılışına, Kenya hükümetinden 5 bakan katılmış ve Başbakan Yardımcısı Musalia Mudavadi, Latek Holding'in Kenya'da olmasından dolayı mutlu olduklarını ve Kenya'yı üs seçip buradan Afrika'ya açılma fikirlerini desteklediklerini söylemiştir.²⁹

TABLO 1: TÜRKİYE'NİN BAZI SAHRAALTI AFRİKASI ÜLKELERİYLE TİCARETİ (2011-2012)

Milyar \$ / Yıl	İhracat ve İthalat (sırasıyla)			
	2011	2012	2011	2012
Güney Afrika Cumhuriyeti	511	382	1955	1290
Nijerya	394	439	366	113
Sudan	244	280	9	11
Kenya	199	138	15	18
Angola	221	235	0	2
Nijer	24	39	0	0
Senegal	155	128	3	2
Gambiya	40	35	0	1
Gine	39	55	2	5
Sierra Leone	26	36	23	48
Liberya	61	104	3	24
Fildişi Sahilleri	66	77	139	121
Gana	220	224	292	303
Togo	60	255	47	46
Kamerun	105	116	48	30
Ekvator Ginesi	63	76	0	1
Gabon	30	53	3	6
Kongo Dem. Cum.	32	24	19	41
Etiyopya	275	395	42	47
Cibuti	45	89	0	0
Tanzanya	171	131	22	26
Mozambik	103	36	71	156
Madagaskar	51	57	2	2
Mauritius	45	36	7	6
Toplam	3.180	3.440	3.925	2.299

Kaynak: Başbakanlık dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr>

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin Avrupa'ya ihracatı azalırken Afrika'ya ihracatı artış göstermektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine göre, 2012'nin ilk altı ayında Avrupa Birliği ülkelerine gerçekleştirilen ihracat geçen yılın aynı dönemine göre % 9 azalırken; Afrika ülkelerine yapılan ihracat % 44 artmıştır.³⁰

Sivil Toplum, Yumuşak Güç ve Yardım

Sivil toplumun Afrika ile ilişkileri geliştirmedeki rolü 2012 yılında da artarak devam etmiştir. 15 Şubat tarihinde Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu'na üye yaklaşık 50 işadamı, Güney Afrika'nın ticari merkezi Johannesburg'ta ikili iş görüşmelerinde bulunmuştur. Güney Afrika'dan yaklaşık 100 işadammın katıldığı ticaret forumunun ev sahipliğini, Güney Afrika-Türk İşadamları Derneği ile Gauteng Eyaleti Ekonomik Kalkınma Ajansı yapmıştır.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA), Addis Ababa (Etiyopya), Hartum (Sudan) ve Dakar'daki (Senegal) ofislerine ilaveten; 2011 yılında Mogadişu (Somali) ve Trablus (Libya); 2012 yılında ise Nairobi, Kahire ve Tunus ofisleri faaliyete geçirilmiştir.³¹

TİKA, Sudan'da 2010 yılında başlattığı ve 2011'de devam eden çiftçilere tohum dağıtma projesi ile Rom'da Dünya Gıda Örgütü Genel Merkezi'nde gerçekleştirilen Küresel Güney-Güney İşbirliği EXPO Fuarı'nda "İyi Uygulama Örnekleri" dalında ödül kazanmıştır. 2010 yılında Sudan'ın Darfur bölgesinde valilikler ve Afrika Teknoloji Kenti ile işbirliği yapılarak 12 kasabada yaşayan 20.000 yoksul çiftçiye 9 üründen toplam 18 ton geliştirilmiş tohum dağıtılmıştı. 2011 yılında ise, her 3 eyaletin tarım bakanlıklarına bağlı tarım araştırma merkezleri ile gerçekleştirilen işbirliği doğrultusunda tespit edilen 15 kasabada, toplam 150.000 yoksul çiftçiye 15 üründen toplam 66 ton geliştirilmiş tohum dağıtılmıştır.³²

Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın Somali'ye yapılan insani yardıma ilişkin açıklamasına göre, yaklaşık 5.200.000 TL tutarındaki insani yardım malzemesi THY'ye ait kargo uçağıyla 26 Haziran'da Somali'ye gönderilmiştir. Yardımın, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, TİKA, Emniyet Genel

Müdürlüğü, Kızılay, ASELSAN ve Türk Hava Yolları koordinasyonunda toplanarak Somali'ye ulaştırıldığı bildirilmiştir.³³

Ege Uluslararası Sağlık Federasyonu öncülüğünde Sudan'da gerçekleştirilen sağlık organizasyonu ile sünnet gerçekleştirilmiştir. Üroloji Uzmanı Dr. Deniz Arslan'ın içerisinde yer aldığı 14 kişilik sağlık ekibi, 4-25 Haziran tarihleri arasında Somali ve Sudan'da Müslüman, Hıristiyan ve yerli dinlere mensup 6.000'e yakın çocuğu sünnet etmişlerdir. ESAFED Yönetim Kurulu Üyesi ve Sudan Sorumlusu Dr. Fuat Yıldız, İzmir'den giden sağlık ekibinin Sudan'da modern tıbbi koşullarda sünnet gerçekleştirdiklerini belirterek, «Sudan'daki sünnetler daha önce anestezi verilmeden yapılmıştı. Bizim ekibimiz anestezi altında sünnet yaparak ve dikiş atarak sünnetleri gerçekleştirdiler» demiştir. Üroloji Uzmanı Dr. Deniz Arslan yanında götürdüğü koter cihazının yardımıyla tüm sünnetleri kansız bir şekilde, 2 dakika 10 saniyelik bir sürede gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Arslan, «Afrika'da bulaşıcı hastalıklar çok yaygın. Bu yüzden Hıristiyanlar ya da hiçbir dine mensup olmayan kabile üyeleri bu hastalıklardan korunmak için sünnet oluyorlar. Halkın % 70'nin oluşturan Müslümanlar da dinlerinin gereği sünnet oluyorlar. Afrika'da birçok Hıristiyan çocuğu sünnet ettik» diye konuşmuştur.³⁴

2012 yılında merkezi İstanbul'da bulunan Yardımcı Engelli ve Muhtaçlar İçin Eğitim, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Sudan'ın başkenti Hartum'da Afrika'nın en büyük yetimhanesini kurmuştur. Yapımına Ocak 2011'de başlanan yetimhane, 21 dönümlük arsa üzerine inşa edilen 7200 metrekare kapalı alana sahip 7 bloktan oluşmaktadır. Tam kapasiteyle çalışması durumunda 400 çocuğa hizmet verecek Akabe Yetimler Külliyesi; yemekhane, yatakhane, spor salonu, halı saha, misafirhane ve kütüphane gibi tesislerin yanı sıra Sudan Eğitim Bakanlığı'nın izniyle kurulan özel okul hüviyetindeki İstanbul Medresesi'ni bünyesinde barındırmaktadır.³⁵

Türkiye-Afrika Medya Forumu, Başbakanlık Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından 9-10 Mayıs tarihleri arasında Ankara'da düzenlenmiştir. «Ortak Bir Gelecek Tasarlamak ve Medya» başlığı altında düzenlenen forumun amacı; ortak platform ve

iletişim kanalları oluşturularak, Türk ve Afrikalı basın kuruluşları ve gazeteciler arasında kapsamlı bilgi paylaşımı ve mesleki dayanışma sağlanmasıdır.³⁶ Afrika Birliği üyesi 54 ülkeden 280 medya mensubunun katıldığı forumda; Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin mevcut durumu ve geleceğe ilişkin perspektifler medya bağlamında ele alınmıştır. Forum kapsamında; “Türkiye ve Afrika: Fırsatlar ve Sorunlar”, “Türk Dış Politikasında ve Medyasında Afrika”, “Günümüzde Afrika: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politika”, “Kalkınma, Göç, Çevre ve Sağlık Konularında Bilinçlendirmede Etkin Bir Faktör Olarak Medya”, “Arabulucu Olarak Medya: Çatışmalar ve Terörizme Karşı Savaşı Kazanmak”, “Türkiye ve Afrika Ülkelerinde Sosyal Medya: Demokratik Kültürün Geliştirilmesinde Sosyal Medyanın Etkisi”, “Sorunlar ve Fırsatlar Denkleminde Etkili Bir Aktör Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”, “Türkiye ve Afrika: Medya, İletişim ve Teknoloji” ve “Türkiye ve Afrika Medya Kuruluşları Arasında İşbirliği İçin Çerçeve” başlıklı paneller gerçekleştirilmiştir.³⁷

Forumun sonuç bildirgesinde, Afro-Avrasya coğrafyası ülkelerinin medya temsilcileri, bölge ülkeleri için ortak bir geleceğin kurulması ve halkların insani kalkınmasıyla ekonomik refahının desteklenmesi yönünde medyanın sahip olduğu gücün artırılması taahhüdünde bulunulmuş ve foruma katılan medya temsilcileri arasında, BYEGM ve Afrika Medya Girişimi'nin himayelerinde, gazeteci değişim programı oluşturulması kararı alınmıştır.³⁸

Türkiye-Afrika Sivil Havacılık Konferansı, 29 Mayıs-2 Haziran tarihleri arasında İzmir'de düzenlenmiştir. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından, Afrika ülkeleri ile Türkiye arasındaki sivil havacılık ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla düzenlenen konferansa, 35 Afrika ülkesinden sivil havacılık ve ulaştırma üst düzey yetkilileri katılmıştır. Türkiye ve Afrika arasındaki mevcut uçuş ağına yeni noktalar eklenmesi ve var olan noktalara daha fazla uçuş gerçekleştirilebilmesi amacıyla görüşmelerin yapıldığı konferans çerçevesinde, Afrika ülkeleri de kendi aralarında ikili havacılık anlaşmalarına yönelik müzakerelerde bulunmuştur. Konferans sonunda Türkiye ile 15 Afrika ülkesi arasında sivil havacılık anlaşması imzalanmıştır.³⁹

2012 yılında Türk Hava Yolları, 6 aylık hazırlık çalışmasından sonra, 15 Mayıs'ta Ruanda'nın başkenti Kigali'ye ilk seferini gerçekleştirmiştir. İstanbul-Kigali-Entebbe-İstanbul olarak planlanan ve başlangıçta haftanın üç günü gerçekleştirilecek seferlerin zamanla dörde çıkarılması hedeflenmektedir.⁴⁰ Ayrıca, Somali'de 1991'de hükümetin dağılmasından sonra ticari uçuşlar durdurulmuş ve 20 senedir herhangi bir ülkeden hareket eden ticari bir uçak Mogadişu'ya inmemiştir. 2011'de yaşanan kıtlık felaketinin ardından ülkeyle yakın ilişkiler kuran, pek çok altyapı yatırımı ve yardım çalışması yapan Türkiye, Somali'ye ticari uçuşları başlatan ilk ülke olmuştur.⁴¹

Sonuç

Türkiye'nin Sahralatı Afrika ülkeleriyle olan ilişkileri, önceki yıllara oranla karşılıklı ziyaretlerin arttığı bir yıl olmuştur. Özellikle üçüncü ülkelerle siyasi iştiraklerin düzenlenmesi, artık Türkiye'nin Afrika konularında siyasal bir aktör olarak varlığını her geçen gün hissettirmesinin bir sonucudur. Afrikalı devlet başkanı ve dışişleri bakanlarından Ankara'ya artan ziyaret trafiği ise artık Afrika kıtasında Türkiye'nin meşruiyetini her gün daha da derinleştirdiğinin bir işareti. Önümüzdeki yıllarda da bu trendin devam etmesi beklenmektedir.

Kronoloji

29-30 Ocak	Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ Addis Ababa'da düzenlenen 18. Afrika Birliği Zirvesine katılmıştır.
16 Şubat	Kenya Dışişleri Bakanı Moses Wetangula özel bir ziyaretten dolayı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
23-25 Nisan	Kamerun Dışişleri Bakanı Pierre Moukoko Mbonjo Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.
7 Haziran	Güney Afrika Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Kgalema Motlanthe Ankara'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir.
1-5 Temmuz	Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay Burundi, Uganda ve Ruanda'ya ziyaretler gerçekleştirmiştir.
9-10 Temmuz	Benin Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Dr. Thomas Boni Yayi Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.

- 15-16 Temmuz** **Başbakan Yardımcısı** Bekir Bozdağ başkanlığındaki heyet Addis Ababa'da düzenlenen 19. Afrika Birliği Zirvesine katılmıştır.
- 17-20 Temmuz** **Gabon Cumhurbaşkanı** Ali Bongo Ondimba Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.
- 30 Tem-1 Ağustos** **Benin Dışişleri Bakanı** Nassariou Arifari-Bako Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur.
- 1 Ağustos** **Somali Dışişleri Bakanı** Abdullahi Haji Hassan Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 1-3 Eylül** **Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Nihat Ergün Başbakan Meles Zenawi'nin cenaze merasimi münasebetiyle** Etyopya'yı ziyaret etmiştir.
- 3-4 Eylül** **Botsvana Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı** Phandu Skelemani Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- 6 Eylül** **Gine Bissau Dışişleri, Uluslararası İşbirliği ve Topluluklar Bakanı** Faustino Fudut İmbali Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur.
- 14-16 Kasım** **Dışişleri Bakanı** Ahmet Davutoğlu Somali, Cibuti ve Eritre ve Etyopya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 14-17 Kasım** **Kongo Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı** Denis Sassou Nguesso Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir.
- 22-23 Kasım** **Güney Sudan Dışişleri Bakanı** Uluslararası İşbirliği Bakanı Nhial Deng Nhial Türkiye'yi ziyaret etmiştir.
- 5-7 Aralık** **Somali Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı** Hasan Şeyh Mahmud Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

NOTLAR

- 1 Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinin tarihten günümüze kısa bir dökümü ve dönemlendirmesi için daha önceki şu çalışmalarımıza bakılabilir: "Türkiye'nin Afrika Politikası 2009," **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009** içinde Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Muhittin Ataman (Editörler), SETA, Ankara, 2011, ss.571-601; "Türkiye'nin Afrika Politikası 2010," **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010** içinde, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Ozcan (Editörler), SETA, Ankara, 2011, ss.501-527; "Türkiye'nin Sahraaltı Afrikası Politikası 2011," **Türk Dış Politikası Yıllığı 2011** içinde, Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul (Edts), Ankara, SETA, 2012, ss.655-680; ve "Türkiye'nin Afrika Açılımı ve Asya ile ilişkiler," **2000'li Yıllarda Türkiye'de Dış Politika**, İbrahim Kalın (Ed), İstanbul, Meydan Yayıncılık, 2011, ss.115-139. Ayrıca Türkiye-Afrika ilişkilerinin gelişmesinde ekonomi, din, sivil toplum ve kalkınma yardımı gibi konuların etkisi için şu çalışmalara bakılabilir: Mehmet Ozkan, "A New Actor or Passer-by? The Political Economy of Turkey's Engagement with Africa," **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 14, no. 1 (2012),

- ss. 113-133; Mehmet Özkan ve Birol Akgün, “Turkey’s Opening to Africa,” **The Journal of Modern African Studies**, Cilt 48, No 4, 2010, ss. 525-546; Mehmet Özkan, “Turkey’s Rising Role in Africa,” **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 9, No 4 (Kış 2010/2011), ss. 93-105; ve “What Drives Turkey’s Involvement in Africa?” **Review of African Political Economy**, Cilt 37, No 126 (2010), ss. 533-540.
- 2 <http://www.haber7.com/dis-politika/haber/1001483-benin-cumhurbaskani-yayi-ankarada> (10 Mart 2013).
 - 3 <http://www.tccb.gov.tr/konuk-devlet-baskanlari/255/83555/benin.html> (10 Mart 2013).
 - 4 http://www.tumhaber.com.tr/HaberOku.php?haber_id=84979 (10 Ocak 2013).
 - 5 http://www.tumhaber.com.tr/HaberOku.php?haber_id=84979 (15 Mart 2013).
 - 6 <http://www.showhaber.com/cumhurbaskani-gul-kongo-cumhuriyeti-cumhurbaskani-onuruna-aksam-yemegi-verdi-617768h.htm> (10 Şubat 2013).
 - 7 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/84396/kongo-cumhuriyeti-cumhurbaskani-sabounguebo-cankaya-koskunda.html> (20 Mart 2013).
 - 8 <http://www.trthaber.com/haber/dunya/somali-cumhurbaskani-turkiye-geliyor-65738.html> (10 Ocak 2013).
 - 9 <http://www.ytb.gov.tr/index.php/soydas-ve-akraba-topluluklar/643-somali-cumhurbaskan-hasan-seyh-mahmud-bekir-bozdog-ziyaret-etti.html> (10 Mart 2013).
 - 10 **Sabah**, 7 Haziran 2012.
 - 11 http://www.mfa.gov.tr/subat____.tr.mfa (18 Şubat 2013).
 - 12 <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kamerun-disisleri-bakani-ankarada-38123.html> (1 Mart 2013).
 - 13 <http://www.haberler.com/davutoglu-benin-disisleri-bakani-bako-arifari-ile-3829450-haberi/> (10 Ocak 2013).
 - 14 <http://www.ytb.gov.tr/index.php/soydas-ve-akraba-topluluklar/589-2012090501.html> (13 Mart 2013).
 - 15 <http://www.sondakika.com/haber/haber-davutoglu-gine-bissau-disisleri-bakani-imbali-ile-3918657/> (8 Mart 2013).
 - 16 http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-guney-sudan-disisleri-bakani-nhial-deng-ile-ortak-basin-toplantisi_-23_11_2012.tr.mfa (19 Mart 2013).
 - 17 <http://www.haberler.com/basbakan-yardimcisi-bozdog-afrika-birigi-zirvesi-3786289-haberi/> (18 Şubat 2013).
 - 18 http://www.zaman.com.tr/dunya_turkiye-ile-ruanda-arasinda-isbirligini-ongoren-mutabakat-izmalandi_1312876.html (10 Mart 2013).
 - 19 <http://www.sanayi.gov.tr/newsdetails.aspx?newsid=3777&lng=tr> (10 Şubat 2013).
 - 20 <http://www.radikal.com.tr/radikal.aspx?atype=radikaldetayv3&articleid=1107935> (9 Mart 2013).
 - 21 <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=235273> (10 Şubat 2013).
 - 22 Ahmet Davutoğlu, **2013 Yılına Girerken Dış Politikamız**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı, 2012, s.97.
 - 23 <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20675845.asp> (10 Ocak 2013).
 - 24 Davutoğlu, **2013 Yılına Girerken Dış Politikamız**, s.96.
 - 25 Bu bilgiler için bakınız, Davutoğlu, **2013 Yılına Girerken Dış Politikamız**, ss.96-97.
 - 26 <http://ihracat.info.tr/turk-girisimcilerin-afrika-acilimi-suruyor-1388h> (12 Mart 2013).
 - 27 http://www.zaman.com.tr/ekonomi_turkiye-guney-afrika-is-forumu-15-subatta-yapilacak_1244572.html (10 Nisan 2013).
 - 28 <http://ihracat.info.tr/turk-is-forumuna-zimbabveli-bakanlardan-buyuk-ilgi-3716h> (10 Mart 2013).
 - 29 <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/20102909.asp> (10 Nisan 2013).
 - 30 <http://www.dunya.com/ihracatin-yeni-gozdesi-afrika-160471h.htm> (20 Mart 2013).

- 31 <http://nairobi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=127207> (18 Şubat 2013).
- 32 <http://www.tika.gov.tr/haber/tikadan-iyi-uygulama-ornegi/160> (11 Ocak 2013).
- 33 **Afrika Gündemi**, Ankara, AÇAUM, Haziran 2012, ss.33-34.
- 34 http://www.egetelgraf.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=3684:esafed-s%C3%BCnnet-rekoru-k%C4%B1rd%C4%B1&Itemid=45 (16 Mart 2013).
- 35 <http://www.haberler.com/sudan-in-yetimlerine-sefkat-eli-3814869-haberi/> (17 Mart 2013).
- 36 <http://www.byegm.gov.tr/basinduyurulari.aspx?ahid=397&ac=1> (10 Mart 2013).
- 37 <http://sam.gov.tr/tr/?p=2757> (19 Mart 2013).
- 38 http://www.sifamarket.com/aktuel_127242_turk-afrika-medya-forumu-yeni-isbirliklerine-kapi-araladi.html#.UWrmZKJA1ic (20 Mart 2013).
- 39 http://web.shgm.gov.tr/kurumsal.php?page=haberler&id=1&haber_id=2231 (10 Ocak 2013).
- 40 http://www.zaman.com.tr/gundem_thynin-kigali-seferleri-basladi_1287961.html (20 Mart 2013).
- 41 <http://turkey.setimes.com/tr/articles/ses/articles/features/departments/world/2012/03/09/feature-01> (10 Mart 2013).